

Иштван Шилинг
Историјски архив Сомбор

МИГРАЦИЈА КУПУСИНАЦА ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

АПСТРАКТ: истраживањима миграције становника Купусине настоји се допринети што бољем упознавању живота становника оних бачких села који су, у недостатку обрадиве земље, морали напустити своје родно место. Рад употпуњава слику о економским приликама у Бачкој почетком XX века.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: село, наталитет, земља, миграција, Дунав, мочваре, локалитети, повртарство, Бачка, етничке карактеристике, економија.

Почетком XVIII века јужни крајеви тадашње Мађарске били су скоро сасвим опустошени. На територијама ослобођеним од Турака потпоно су се изгубили чак и остаци некадашњег живота. Такви предели нису имали велики значај ни владару ни владајућој класи, а нису се исплатили ни велики војни издаци за њихово ослобађање. Зато ће у том периоду започети насељавање те веома велике територије, што ће изазвати највеће миграционе токове у нашим крајевима за прошла три века, и по чему се могу препознати и данашње етничке и економске карактеристике јужног дела Панонске низије. Та разноликост ће се само употпуњавати после првог и другог светског рата.

У новонасељена места у Бачкој убраја се и Купусина, некадашње село Хетеш, или Нађ и Киш Хетеш, које је у средњем веку било власништво час опатица из Будима, час палатина Гараија, затим мачванских банова, а касније имућне породице Цобор. По документу о поновном насељавању Купусине од 14. маја 1951. године, зна се да је у месту колонизовано 150 породица, које су по националности биле мађарске и словачке, а по вероисповести римокатоличке.

Значи, у Купусину је стигло 150 породица, али не и толико душа. Она је тада имала од 600 до 1000 становника. Тачне податке о свом броју немамо, али да су новодошли житељи прихватили овдашње прилике потврђују и бројке које прате раст становништва од почетка XIX века.

Купусина је године 1800. имала 1638 становника, а то је већ двоструко више од почетне 1751. године, а 1836. је бројла 2.145 душа, што значи три пута више за свега 85 година. Од те године може се већ веома прецизно пратити раст броја житеља села. Године 1838. овде је живело 2.235 људи, значи наталитет је 4,2%; 1840. било је 2.456 душа, што говори о наталитету од непуних 10% за само две године. Број становника ни тада није достигао цифру од 3.000, која је вероватно горња граница за величину места, нарочито атара, кад је реч о могућности опскрбљивања свих становника. Следећи податак из 1844. говори о опадању до тада растуће скале наталитета, пошто је те године село имало 2.523 становника, за само 2,7% више него четири године раније. При том се не сме изгубити из вида страшна епидемија колере која је средином прошлог века харала по целој Бачкој, а резултирала баш таквим последицама. Податак из 1848. године потврђује да је прираштај још увек слабији, јер тада у Купусини станује 2.628 људи, а стопа наталитета је 4,16%. Следећих година, које означавају мађарску револуцију и њен слом, нема никаквих података, већ се они јављају тек после Аустро-угарске нагодбе, када је 1869. у Купусини било 3.188 становника, а стопа раста за 20 година веома висока и износи више од 21%. И ту учавамо тако велики број житеља, који је за мали атар села готово максималан, јер је обрадива земљишна површина којом је село располагало била подоста ограничена. Са североистока је атар града Сомбора; са истока пустара Буковац, такође власништво суседног града; са југозапада је град Апатин са богатим немачким велепоседницима и велетрговцима, а са запада је река Дунав чинила непремостиву границу ширењу, тј. проналажењу нових обрадивих површина, а тиме и нових могућности за рад и живот. Становници села бавили су се искључиво земљорадњом. Купусинци су у сомборском атару понекад и могли купити по коју парцелу, о чему сведочи и данашњи локалитет Сомборске земље, који означава део атара где су власници Купусинци, а земљиште катастарски припада Сомбору. Према Апатину не да није постојала таква могућност, већ су богати Апатинци куповали земљишта у близини својих поседа у купусиначком атару. Од мештана Бачког Моноштора, на северу, понекад је по који Купусинац и успео да купи јутро-два, али су их убрзо спречиле две веома имућне сомборске породице Фалционе и Вамошер, које су тада биле у успону.

Народ Купусине је до тада живео у такозаним породичним задругама. Тај начин привређивања био је у распадању крајем прошлог века, а за нове породице је остајало све мање обрадивог земљишта, поседа и кућа. Такав прираштај ће довести до појаве миграције из Купусине.

Први записи о одласку на рад из села сачувани су у књизи записника Општинског школског одбора вођеног од 1877. до 1909. На седници поменутог тела од 4. маја 1884. године речено је да се деци дозвољава одсуство-

вање са наставе ако са родитељима одлазе на 10 до 15 дана на рад преко Дунава, а 14. марта 1886. се констатује да ученици који од пролећа до јесени са породицом одлазе на рад преко Дунава неће бити евидентирани као неоправдано одсутни. То је први писани споменик о миграцији Купусинаца, који се налази у жупном уреду у Купусини, пошто Историјски архив у Сомбору чува писану грађу Општине Купусина тек од 1888. године.

Место где одлазе Купусинци означава се само појмом – преко Дунава – што значи да део становништва које није имало довољно земље или могућности за рад није ишло далеко од свог села. Оно је прешло само оближњу реку, уз коју се на десној обали простирало велико имање надвојводе Хабсбурга, са великим површинама необрађене земље због недостатка радне снаге. Појам преко Дунава означава за Купусинце, чак и до данас, доста дуг појас уз десну обалу реке, од Мохачког острва до Бачке Паланке и Осијека.

Године 1890. Купусина је имала већ 3.444 становника, а земљишта је било 5.972 јутра, од чега: општинског 227, необрадивог 155, Друштво за одводњавање из Апатина је било власник 338, а краљевска комора 1.460 јутара. По глави становника значи, остаје тек јутро и по земље. Уз то треба имати на уму да су апатинске породице Абрахам и Шпицер имале у купусинском атару нешто веће поседе.¹ Општински бележник је и јавио среском начелнику у Апатину да житељи села имају само ситне поседе². Појам ситни посед, међутим, веома је широког значаја, а овде су се убрајали и власници са 30 до 50 јутара, каквих је у Купусини било почетком нашег века око 30. Из тога произлази да је за већину становништва остало још мање земље.

Шаму Боровски је у својој великој монографији о Бач–Бодрошкој жупанији написао: „У Славонију се зато сели земљорадник са малим поседом, пошто тамо, за вредност овде продатих 5-10 јутара земље може купити петоструко или десетоструко више. Највише се одлази из новосадског и апатинског среза“³. А зна се да су из апатинског среза понајвише одлазили Купусинци, јер је село 1900. године бројало само 3.202 становника. За 10 година тај број је опао за 7,55%, мада је наталитет у то време још био веома висок, а расељавање још израженије. Последњи податак од пре првог светског рата је из 1913. године, када је у Купусини живело 3.205 људи, значи за 13 година пораст чине три човека, тј. исељавање је настављено веома интензивно. Тема нашег рада је миграција Купусинаца само на почетку XX века, али према подацима из каснијих година можемо закључити да је та миграција била заступљена у селу и за време Краљевине Југославије.

Такозвани Американци, заправо овдашњи житељи који су тражили егзистенцијални спас у Америци, појавили су се и у Купусини почетком

¹ Историјски архив Сомбор, фонд: Општина Купусина 1888–1913, бр. 1606/1912.

² Ibidem, бр. 16802/1904 алисп.

³ Bács-Bodrog vármegye, szerk. Borovszky Samu, Budapest, без год. II, 392. п.

XX века, када је из села у „обећану земљу” преко океана, од 1893. до 1918. године, отишло 14 лица⁴; од њих се троје вратило и један је целог свог живота носио надимак Доларош. Из Америке је 1910. стигао у село новац у вредности од 2.540 круна⁵.

За нас су занимљивији захтеви за уплату пореза, војног доприноса, молбе за издавање уверења из матичног уреда и објаве венчања из тог времена, на којима су наведена и места боравка некадашњих Купусинаца.

Молба за објаву могућности закупа земљишта на поседу Надвојводске шумске управе Карапанча стигла је из Сантова (Hercegszántó) у Купусину 1907. године⁶, којом се мештани обавештају о давању земљишта од три јутра у закуп на три године на пустари Буцак. Та пустара је припадала општини Драз у источној Хрватској. По документима сачуваним у Историјском архиву у Сомбору, у поменутом периоду на пустари Карапанча живело је 35 породица пореклом из Купусине (међу којима су породице по презимену Попе, Јанович, Казимић, Гужвањ, Габор, Бажантик, Балог, Бујак, Барталош и Нович; поред имена Ђерђа Балога стоји напомена из 1913. да се одселио на имање Палај пуста, власништво грофа Морица Бењовског).

На некадашњем острву у Дунаву званом Кенђија, које је припадало општини Батина, али са леве стране Дунава (услед промене корита реке) у близини Бездана, живеће су 23 породице из Купусине према бирачким списковима општине Купусина из 1905, 1908. и 1911. године (то су породице Попе, Славик, Бујак, Марашек, Шиплика, Киш, Мершер, Гужвањ, Боча, Чизмадиа, Шод и друге).

Локалитет преко Дунава, рекли смо, широког је значења, али се у Купусини углавном односи на пустару Кешкењ ерде (Keskenyerdő), која је припадала општини Луг (Laskó). У документима налазимо имена 66 лица, тј. породице 66 особа; тако је та пустара највеће миграционо место Купусинаца, где су они изнајмљивали земљу од надвојводске управе, а живели у кућицама од трске или прућа. По казивању Иштвана Петера, данашњег житеља Купусине, старог 82 године, то су биле групе кућа по локалитетима: Кешкењ ерде (Keskenyerdő), Обала Еблења (Oblény-part), Обала Чарне (Csarnya-part), Тиквеш (Tökös) и Бокрошат (Bokroshát, тј. Златна греда). Он каже: „Одлазили смо преко Дунава пошто овде нисмо имали земље, нити смо могли од кога изнајмити. Било је ту и великих пашњака, али Купусинци нису давали у закуп своју земљу, већ су је само обрађивали наполичари. Ишли смо трбухом за крухом. Тамо си могао изнајмити земљу кол’ко хоћеш. После смо је и ми обрађивали као наполичари. На нашој половини смо садили поврће, а на половини имања сејали кукуруз. Враћали смо се у село за сваки празник а момци су се враћали и на играчке. Покушавали су се оженити девојкама из родног села.” (На разним местима пустаре Кешкењ ерде живеће су породице Анитич, Барталош, Балог, Дубац, Форгач, Габор,

⁴ Евиденција о испорученим путним исправама општине Купусина, Историјски архив Сомбор, фонд: Општина Купусина 1888–1918.

⁵ Ibidem, бр. 170/1911.

⁶ Ibidem, бр. 1737/1907.

Градичка, Клајо, Склена, Ходовањ, Штефановски, Ердељи, Шулиц, Јанович, Бажантик, Колесар, Молнар, Јаноши, Печи, Хорват, Полак, Сурап, Ујлакош, Хајик, Веселић, Ладањи и Марош.)

Купусинци су живели и на пустари Лудах (општина Беље) и пустари Тиквеш (општина Вардарац у то време), само у мањем броју. У том троуглу између Драве и Дунава било је Купусинаца у Копачеву) на пустари Дебрина (општина Драз), на пустари Мањорош (општина Змајевац) и на салашима у атару Змајевца.

Велико земљиште, звано Кучка, налази се поред купусинског атара, са ове стране Дунава. Оно такође припада Змајевцу, селу преко Дунава, али су ту власници земље углавном Купусинци и Апатинци. На том веома плодном тлу многи мештани су подигли и куће и живели стално ван села, а било их је веште од 60 породица. Ипак су сматрани правим Купусинцима, јер их река није делила од села и за своје потребе често су навраћали у село, а мештани су крај њихових имали своје поседе, па су се чешће виђали. Значи, Кучка је сматрана делом атара Купусине и одлазак становника на ту територију није третиран као исељавање.

Са леве, наше стране Дунава, најсевернија миграциона тачка Купусинаца је Сантово, где и данас живе потомци некадашњих породица из тог села (Молнар, Подолски). На пустари Буцак, недалеко од Сантова, власништву општине Бачки Брег, живе су две породице (Давидович, Хорват).

Бездан је такође интересант за посматрање миграције Купусинаца. У самоме месту живела је само једна породица (Марашек), али на Безданском острву, недалеко од већ поменуте пустаре Кенђија, Купусинаца има и данас, а то су потомци некадашњих исељеничких породица (Пилин, Сурап, Молнар, Киш, Сарваш, Ујлакош, Кајари, Склена, Нович, Сламечка, Дубац, Марош, Шиплика, Шулиц и Пап).

У безданском атару, крај поточића Киђош, такође наилазимо на купусиначке породице (Фридрих, Молнар, Петер и Киш).

И у јужном делу атара Бачког Моноштора имали су своје земљиште мештани Купусине (Балог, Винко, Геркут, Лукашевич и Мак).

Купусинци нису одлазили у Сомбор, нарочито не Купусинке, што је био обичај девојака из оближњих села Дорослова и Богојева. Купусиначке породице нису могле наћи посао у граду нити изнајмити земљу у атару.

Становници Пригревице су били Немци. И мада су Купусинци од њих много научили и не њиховој пијаци своје производе добро продавали, у том селу их ипак није било, осим једног слуге (Пал Петер).

Апатин је насеље слично Пригревици, само доста веће, чак седиште среза. У том граду је живела само једна купусинска породица (Бетваи), која се никада није вратила у Купусину, а у атару града било је неколико бироша и слугу на великим имањима.

Југозападно од Апатина према селу Сонта простире се велика површина звана Кандлија – Kandlee, која је, по Боровском, била шумовита и мочварна земља. Око ње су често вођени спорови између Апатина и Сонте. Она је, иначе, била непогодна за Апатинце, који су производили углавном

житарице. Али тло са пуно влаге било је веома погодно за производњу парадајза, паприке, зеља и другог поврћа. Зато су се Купусинци и нашли на тој територији, нарочито у време после првог светског рата, мада су и раније изнајмљивали овде земљу (породице Подолски, Балић и Марош).

Идући даље, током Дунава низводно, наилазимо на село Свилојево, које је насељено тек 1900. године. У то место су колонизовани, поред земљорадника из нешто удаљенијих места Бачке, као што су Темерин, Мол, Бечеј, и Купусинци, и то 12 породица, који су за 1000 круна добили готову кућу и 20 јутара земље. Са тим местом и са потомцима тадашњих исељеника (по презимену Асталаш, Доморад, Фридрих, Хајик, Гужвањ, Печи, Балог, Бујак, Форгач, Ердеш и Кристиан) Купусинци су и данас у веома присној вези, толико да би се могао написати рад на тему миграција Свилојевчана у Купусину.

Територија општине Сонта обухватила је и велики рит крај Дунава, поред већ поменуте Кандлије, и са сличном земљом. То се зове Сонћански рит, где су Купусинци нашли погодан слободан терен за производњу својих специфичних производа, чиме су опскрбљивали пијаце оближњих бачких и славонских градова и већих села. Ту су касније могли куповати земљиште, а неки су остали заувек у Сонти (почетком нашег века тамо су живеле породице Чизмадиа, Казимић, Печи и Такач).

Још увек пратећи ток Дунава, и увек у његовој близини, где су остали ратари одбили обрађивање мочварног тла, наилазимо на Купусинце у општини Плавна и општини Вајска. Године 1913. су на тој територији (реч је о Плавни) искрчили шуму и давали у најам 740 јутара земље. Та локација, по Иштвану Ивањију, називала се Баркаш, раније Бућковац. На њој су сиромашни али вредни Купусинци поново морали да уложе мукотрпан рад за вађење заосталог корења и поново израслог жбуња како би земљу оспособили за повртарство. Неки од тадашњих дошљака и данас живе у рити званом Баркаш (где су се домогли земље породице Гужвањ, Ердели и Балог), а после првог и за време другог светског рата и многи други. У својој књизи *У борби за земљом*⁷ др Арпад Лебл пише да су мађарске власти колонизовале на територију општине Плавна 200 закупника, Мађара из Купусине, што чини 9% тадашњег становништва. И то нам сведочи о значају овог места за Купусинце који се нису домогли земље ни после првог светског рата, јер она није била дељена староседелачким беземљашима.

У атару места Вајска, после одводњавања које је започето 1887. године, острво Жива је постало обрадиво, где су се убрзо појавили они Купусинци који су у свом месту остали без хлеба. Они су своју робу продавали углавном на пијацама и вашарима у Вуковару и Борову, које се налазе преко Дунава баш наспрам некадашњег острва Жива. У зору се чамцима прелазило Дунав и одлазило на вашаре (породице Кузманић, Тадиан, Чапо, Карличек, Бујак, Ујлакош и Хорват, а касније и многе друге).

⁷ L ö b l Á r p á d, *Harcban a földért*, Budapest 1977.

Купусинци нису пошли далеко од Дунава. Тек понекад наилазимо на купусиначка имена у Бачкој Тополи, Кишкундорожми или Кишујсалашу. Такође их је мање у Славонији: Осијеку, Винковцима, Врпољу, Церни, Врановцима, Чаковцима, Свилају, Пишкоревцима, Корођу и Јанковцима. Више их је било у близини Доњег Михољца.

У некадашњој барањској жупанији нашли су се на разним пустарама у близини Драве, али не у тако великом броју као на претходно описаним местима. У те крајеве, у околини градића Шиклош (Мађарска), између 1919. и 1921, пре потписивања Версајског мира, отишло је из Купусине око 200 особа, које су после одређивања граница између Југославије и Мађарске остале на новом поседу, што је значило и у суседној држави. Њихова веза са родном Купусином, међутим није прекинута ни до данас. Они живе сличним животом као и данашњи Купусинци. Своје старе обичаје, језик и радне навике нису променили. Надалеко су познати по томе. Али су тако за Купусину многе породице изгубљене.

Купусина, село вредних и марљивих повртара, данас броји око 2.500 становника. Значи, опет би било земље за оне који су се некад отиснули у околину и бели свет или за оне који би се прихватили посла у познатом купусинском атару.

Ištvan Šiling

MIGRATION OF KUPUSINA VILLAGE INHABITANTS AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

At the beginning of this century the population of the village Kupusina in Bačka, far celebrated by its vegetable products, increased so much that many inhabitants were forced to leave their native country and look elsewhere for a free cultivation land. They have found what they needed in swampy areas in Bačka and Baranja, by the Danube. It was not possible to grow grains there – the most famous product of the Bačka plain – but only vegetables.

On the basis of data found in the Historical Archive in Sombor, the author explains the reasons for this migration and describes all the localities where inhabitants of Kupusina have found themselves in the battle for land, bread and life.